

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ У КОНТЕКСТІ КОМУНІТАРИСТСЬКОГО ДИСКУРСУ

У статті наведено аналіз комунітаристської концепції мультикультуралізму канадського соціального теоретика Чарльза Тейлора. Розкриваються особливості розуміння даної концепції крізь призму ідей автономії, визнання, ідентичності та культури, що стали фундаментальними потребами сучасного демократичного суспільства.

Ключові слова: мультикультуралізм, культура, автономія, визнання, політика визнання, ідентичність, права індивіда, демократичне суспільство.

В статье анализируется коммуитаристская концепция мультикультурализма канадского социального теоретика Чарльза Тейлора. Раскрываются особенности понимания данной концепции сквозь призму идей автономии, признания, идентичности и культуры, которые стали фундаментальными потребностями современного демократического общества.

Ключевые слова: мультикультурализм, культура, автономия, признание, политика признания, идентичность, права индивида, демократическое общество.

This article analyzes the communitarian concept of multiculturalism Canadian social theorist Charles Taylor. The peculiarities of the understanding of this concept in the light of the ideas of autonomy, recognition, identity and culture, which are the fundamental needs of a modern democratic society.

Key words: multiculturalism, culture, autonomy, recognition, recognition policy, identity, individual rights, democratic society.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя розвиток суспільства відбувається в руслі загальносвітового інтеграційного процесу, в якому спостерігається інтенсивне змішування різних етносів та етнічних культур. Тому сучасна людина постійно знаходиться на перетині культур, взаємодія з якими вимагає від неї діалогічності, розуміння, поваги до культурної ідентичності інших людей.

Теорія мультикультуралізму, яка є одним із специфічних проявів глобалізаційних процесів та відображенням постнекласичних тенденцій у сучасній соціології, виникла як відповідь на питання про те, що може відбутися з національними культурами в епоху глобалізації. Мультикультуралізм являє собою сукупність поглядів, які відстоюють ідею примату «культурного різноманіття» над етнокультурною гомогенністю держав та спрямовані на вирішення етноконфесійних й соціокультурних проблем сучасного соціуму.

Аналіз досліджень та публікацій. У сучасних соціальних дослідженнях феномен мультикультуралізму стає все популярнішим. Зважаючи на кількість наукових статей і монографій, виданих за останні роки, мультикультуралізм визнається як один із найхарактерніших проявів актуалізації горизонтальних соціальних зв'язків, що характе-

ризують серйозні зрушення в сучасному суспільстві.

Сьогодні дослідженням мультикультуралізму займаються представники практично всього спектру соціогуманітарних наук. Розвиток даної теорії представлений у роботах західних дослідників: У. Кімліки, М. Уолцера, Дж. Ролза, Ю. Хабермаса, О. Хеффе, Р. Ле Коадіка, Ч. Кукатаса та ін.

Серед російських учених доцільно виділити роботи Л. Дробіжевої, О. Куроп'ятника, Г. Макарової, Л. Нізамової, Н. Покровської, В. Тишкова, М. Тлостанової та ін.

В Україні дослідженню мультикультуралізму присвячені роботи Н. Висоцької, А. Колодій, С. Омельченко, О. Шульги та ін.

Виклад основного матеріалу. Початок теорії мультикультуралізму було закладено західною традицією. І одним із найбільш відомих прибічників цієї теорії, що створив для політики «культурного різноманіття» теоретичні підвалини, є комунітарист Чарльз Тейлор, канадський професор філософії та політичних наук. До речі, сам учений, як зазначає відомий французький дослідник Ронан Ле Коадік, вважає себе лібералом, що поєднує у своїх позиціях ліберальні та комунітаристські погляди [1].

У межах соціологічного дискурсу мультикультуралізму суспільство в теорії Ч. Тейлора постає не сукупністю індивідів, як у класичній ліберальній концепції, а множиною окремих культурних сегментів, що належать меншості або більшості. Основними категоріями є «автономія» та «визнання», які в добу модерну стали «фундаментальними людськими потребами».

Під політикою визнання дослідник розуміє не тільки «офіційне визнання існування тої чи іншої меншості в рамках держави, але й визнання прав цієї меншості, яке сприяє справедливому та рівноправному включенню її в соціальне, культурне та політичне життя країни, тобто повноцінне громадянство». На його думку, «потреба у визнанні життєва необхідна, оскільки являє собою один з аспектів розвитку сучасного суб'єкта, що включає в себе не тільки вимоги рівності, але й гарантію самовираження». Лише «взаємоповага груп суб'єктів надає основу їх моральним вимогам взаємного визнання прав один одного на культурну самобутність». Іншими словами, «вимога рівності передусім є основою для забезпечення права на свободу культурного самовираження» [2, с. 27].

У своєму відомому есе «Політика визнання», здійснюючи спробу реконструкції європейської суб'єктності, вчений пропонує нове трактування суб'єкта та міжсуб'єктних відносин. При цьому «він виходить з уяви про основи справедливого устрою сучасного суспільства, що підтримують й багато інших авторів», яке повинно «забезпечувати нормальне існування тих моральних і психологічних процесів, через які людина набуває впевненості у своїх силах, самоповаги та відчуття власної цінності й соціальної необхідності» [2, с. 29-30].

«Політика визнання» Ч. Тейлора охоплює насамперед ті аспекти людської культури, які, на його думку, не піддаються ні політичному, ні будь-якому іншому регулюванню. Якщо з культурною специфікою меншостей нічого не можна зробити, за нею потрібно визнати право на існування.

Тут, як ми бачимо, підхід Ч. Тейлора співпадає з позицією відомого американського дослідника Д. Белла. Останній виходить з того, що «моральні проблеми належать переважно до приватної сфери і не можуть проводитися в життя шляхом суспільного примушення» необхідно «унікати політизації культурних та символічних розбіжностей, оскільки вони за своєю природою не можуть бути вирішені і можуть стати причиною конфлікту» [3, с. 114]. Але на цьому схожість поглядів вищезазначених дослідників закінчується. Ч. Тейлор, аргументуючи необхідність «політики визнання», йде у своїх роздумах далі: «Я не живу у відповідності з вимогами зовнішнього порядку. Я не можу знайти модель для свого життя ззовні. Я можу знайти її тільки в собі» [2, с. 30].

Окремо вчений виділяє «ідентичність», яку вважає можливою лише в результаті визнання іншими «автентичності та оригінальності» особистості. Відповідно до ідеї просвітників про

те, що ми формуємось у процесі визнання іншими, Ч. Тейлор стверджував, що основними умовами захищеності та свободи індивіда є плюралізм форм життя [2, с. 64]. У традиції західного лібералізму було проголошено, що «відмова у визнанні в наші дні прирівнюється до заподіяння шкоди», а головною вимогою виступало розуміння стосовно до різних форм вираження ідентичності, за допомогою яких люди борються за визнання.

Отже, мультикультуралізм у Ч. Тейлора стає формою самоствердження, не тільки боротьбою індивідів за визнання, але й вимогою визнання оригінальності, самобутності та рівнозначності в ідентичності груп. Оскільки усі люди мають однаковий потенціал для формування та визначення ідентичності як індивідів, так і культур, необхідно, щоб однакова повага висловлювалась до всіх індивідів та культур. А право індивіда на самовизначення повинно включати в себе право на вибір культурної, релігійної та мовної традиції [2, с. 42]. Існує лише моя, індивідуальна, автентична та оригінальна уява про добро та зло, яке повинно бути прийняте усіма як природня та невідчужена. Звідси «визнання індивідуальних і групових думок» стає вище «універсалізму загальних правил».

Як зазначає канадський дослідник, ліберальні суспільства потребують загальної культурної ідентичності та соціальної стабільності. Проте вони опиняються в скрутному становищі, коли ця ідентичність та стабільність порушуються «вторгненням» певних чужих етнокультурних елементів, наприклад, у результаті міграції. І стандартною реакцією на дану ситуацію стають практики виключення, які покликані «захистити» стабільне та культурно гомогенне суспільство від загрози розпаду. «Що підштовхує до виключення? Відповідь можна сформулювати таким чином: включеною, інклюзивною демократією робить та обставина, що вона є владою всього народу. Виключення – це побічний продукт, а саме побічний продукт потреби самоуправних суспільств у високій згуртованості. Демократичним державам потрібно щось на зразок спільної ідентичності» [4].

У реальності практики виключення досить різноманітні: від етнічної чистки до демократичних практик асиміляції мігрантів або їх розгляду як робітників (гастарбайтерів), що тимчасово перебувають на даній території. Проте всі вони, на думку дослідника, так чи інакше повинні розумітися сьогодні як ненормальне, хворобливе явище, що вимагає для свого викоренення певних «ліків».

Але що варто вважати нормою і як сучасним суспільствам наблизитися до неї? На це питання канадський вчений не дає повної відповіді, констатує лише, що в умовах культурного різноманіття єдина політична ідентичність перестає бути цілісною, монолітною (як це було в традиційних державах-націях) та стає фрагментарною. Так, відмічаючи, що «об'єм і ріст міграції народів

робить практично всі суспільства світу у більшій мірі мультикультурними, Ч. Тейлор підкреслює й іншу особливість: «деякі групи іммігрантів усе ще в морально-культурному й навіть у політичному відношенні функціонують як «діаспори» країни свого походження», вважаючи, до речі, що це явище нормальне. «Усе більш прийнятно стає уява, що ти, наприклад, корінний канадець, – що зовсім не відміння твоєї прив'язаності до культурно-політичної плоти певної країни» [4]. «У результаті, – пише Ч. Тейлор, – ми поступово просуваємося до ідеї, яку я вважаю ключовою для креативного рішення проблеми виключення: розподіл сфер ідентичності або причетності до певного спільного простору ідентичності, ціле як сукупність частин. Політичні ідентичності людей, змушених або охочих жити разом, повинні бути продумані самими цими людьми, обговорені та креативно, з обов'язковими компромісами, підігнані один до одного (в основі будь-якого співіснування лежить відома суміш необхідного та свідомого вибору). Крім того, подібні рішення ніколи не повинні прийматися навічно. Вони обов'язково будуть або прийматися знову, або скасовуватися, або частково переглядатися майбутніми поколіннями. Отже, рішення, яке пропонує канадський учений, це не конфронтація з мігрантами та їх насильницька асиміляція, а розумний компроміс, що веде до спільної вигоди (як самих мігрантів, так і суспільства, що приймається). В основі цього компромісу лежить передбачувана здатність обох сторін до розумного діалогу на основі певних спільних цінностей (під якими розуміється демократія і права людини [4].

Ч. Тейлор, розглядаючи культури як змістовний горизонт для більшості людей з різними характерами та темпераментами, стверджує, що в такому випадку кожна культура, яка вміщує в себе щось, що заслуговує на повагу, навіть при наявності в ній елементів, які викликають негативне ставлення, гідна визнання [2, с. 72].

Отже, релятивістський підхід канадського вченого має на меті визнання рівності етнічних культур, поважливе ставлення до них усіх. На думку канадського дослідника, це дозволить створити підґрунтя для діалогу культур, знизити рівень напруженості у відносинах між цивілізаціями, буде нівелювати їх протиріччя та сприяти формуванню єдиної демократичної культури зі спільними цінностями, тобто універсалізації людської суті.

Подібні глобальні установки Ч. Тейлор екстраполює на етнокультурну політику багатонаціональних держав, у рамках яких співіснують різні етнорасові групи зі своїми специфічними культурами. На

цьому рівні «політика визнання», яка має певну доцільність на глобальному рівні, переходить у практику мультикультуралізму, яка в країнах Заходу розвиває їх традиційну культурну ідентичність.

Слід зазначити, що зміст концепції Ч. Тейлора полягає в тому, що визнання, а також збереження культурних традицій меншостей не гарантується ліберальним принципом автономії особистості, навіть якщо в основу покладене право індивіда на культурну самобутність. Тому потрібно виходити з презумпції їх права на ведення особливого способу життя. Необхідно також відмовитись від розуміння справедливості та рівності громадян перед законом.

Надання етнокультурним меншостям певних прав, у концепції Ч. Тейлора, повинно не виключати, а передбачати сумніви у здатності діючих ліберальних демократій, реальних державних інститутів та застосованих ними практик бути нейтральними по відношенні до культурних розбіжностей, не обмежувати права підпорядкованих груп [5, с. 134].

Стосовно європейського мультикультуралізму, Ч. Тейлор вважає, що «інтегрувати нових прибулих та боротися з дискримінацією можна лише в тому випадку, якщо суспільство приймаючої сторони впевнено, що приток іммігрантів – це благо, якщо населення вітає більше культурне різноманіття, оскільки вважає, що воно сприяє більш динамічному розвитку та розкриттю творчого потенціалу». Таким чином, за Тейлором, виникає те, що може бути названо «ідеологією мультикультуралізму», «уява про те, що наше суспільство здатне вітати та інтегрувати розбіжності». Як приклад учений наводить Канаду, де такого роду ідеологія дуже сильна [6].

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок про те, що канадський соціальний теоретик Чарльз Тейлор є засновником і автором компромісного мультикультуралізму, який базується на визнанні. Дослідник поєднав поняття «визнання» з поняттям «мультикультуралізм» на тій підставі, що визнання самобутніх культурних особливостей різних людей можливо лише в суспільствах, які культивують полікультурні цінності. Він вважає «визнання» новою людською потребою і допускає, що всі члени сучасних суспільств очікують визнання. Є дві форми визнання: загальний вияв демократичної форми «рівноправ'я» та конкретний вияв цінності самобутніх особливостей людини, які ідентифікують себе з певними соціальними групами. Визнання самобутніх культурних особливостей – це рушійна сила розвитку мультикультуралізму як на рівні окремих людей, так і на рівні цілого суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ронан ле Коадик «Мультикультуралізм» [Electr. resurs] / Ронан ле Коадик. – <http://ethno-photo.livejournal.com/15997.html>.
2. Taylor Gh: The Politics of Recognition / Ch.Taylor // Multiculturalism; examining the politics of recognition // Charles Taylor [et al.]; ed. and introd. by A. Gutmann. – Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1994. P. 25–73.

3. Белл Д. Мятёж против современности / Д. Белл // Социологические исследования. – 1989. – № 5. – С. 112–124.
4. Teilor Ch. Demokratisches isckliuchenie (i 'lekarstvo» ot nego?) [Electr. resurs] // Russkii arhipelag. URL. : [http:// www.arkhipelag.ru?geoculture/new_ident/multiculture/exclusion](http://www.arkhipelag.ru/geoculture/new_ident/multiculture/exclusion).
5. Следзевский, И. В. Формирование этнокультурного образования в Москве, модернизация столичного образования и вызовы современного мультикультурализма / И. В. Следзевский // Этнические процессы в столичном мегаполисе. – М. : Ин-т Африки РАН, 2008. – С. 80–183.
6. Выступление канадского философа Ч. Тейлора на Мировом политическом форуме в Ярославле (10 сентября 2010 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://2010.gpf-yaroslavl.ru/viewpoint/CHarl-z-Tejlor-Zaschischaya-mul-tikul-turalizm>.

Рецензенти: Гавеля В. Л., д.філос.н., професор;
Лозко Г. С., д.філос.н., професор.

© Ляпіна Л. А., 2013

Дата надходження статті до редколегії 20.04.2013 р.

ЛЯПНА Людмила Анатоліївна – кандидат політичних наук, доцент, декан факультету соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: етносоціологія, теорія мультикультуралізму.